

Maja DRAKIĆ*

EKONOMSKE SLOBODE I SVOJINSKA PRAVA

1. EKONOMSKE SLOBODE – NESMETANO KORIŠĆENJE SVOJINE

U toku posljednje dvije decenije prethodnog vijeka, evidentan je trend otvaranja nacionalnih tržišta i povećanja ekonomskih sloboda. Ekonomske slobode se shvataju kao odsustvo barijera ekonomskoj aktivnosti. Empirijska istraživanja su pokazala da veći nivo ekonomskih sloboda vodi ka ekonomskom prosperitetu, povećanju bogatstva; afirmaciji inovacija i preduzetništva u društvu; većem obimu trgovine; podsticanju protoka kapitala; porastu kvaliteta zdravstvene zaštite, životnog vijeka; kvalitetu obrazovanja... Riječju, veći nivo ekonomskih sloboda, povećava životni standard svakog pojedinca u društvu.

Trend rasta ekonomskih sloboda uticao je na razvoj nekoliko metoda mjerenja nivoa ekonomskih sloboda u društvu. Sve te metode uključuju ocjenu monetarnih i fiskalnih indikatora, državne potrošnje, stepena otvorenosti ekonomije, nivoa regulacije i poreskog opterećenja. Pored toga, mjerenje ekonomskih sloboda obuhvata i evaluaciju i mjerenje nivoa zaštite svojinskih prava u užem smislu, prije svega, ulogu sudске vlasti u zaštiti svojine i ugovora. Ipak, ekonomske slobode i indikatori kojima se mjere ekonomske slobode mogu se, u širem smislu, posmatrati kao nivo zaštite svojinskih prava u jednom društvu. Drugim riječima, ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog korišćenja ovlašćenja koje pravo svojine sobom nosi.

---

* Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis, Institut za strateške studije i projekcije, Podgorica

Ekonomске aktivnosti su rezultat odluka pojedinačnih ekonomskih aktera o upotrebi njihove svojine. Svaka aktivnost kojom se država mi-ješa u ekonomski život sužava vlasniku mogućnost izbora u pogledu korišćenja svojinskih ovlašćenja predmeta svojine koji mu pripada, a time i smanjuje ekonomske slobode.

Garantovanje privatnih svojinskih prava, sloboda ugovaranja, poštovanje ugovora i niske poreske stope omogućavaju nesmetanu i produktivnu upotrebu svojine i čine esenciju ekonomskih sloboda u jednom društvu. Ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog djelovanja pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga. Pri tom se, naravno, misli na slobodu djelovanja u okviru zakona.¹

2. SVOJINA KAO PRIRODNO PRAVO ČOVJEKA

Kažete li o kakvoj stvari *moja je*, to je najviše što možete kazati. Tako je govorio Valtazar Bogišić prije stotinu godina. Svojina, odnosno pravo na imovinu, od strane mnogih ekonomista posmatra se kao jedno od prirodnih prava čovjeka.

Polazna premisa teorije prirodnih prava je da se svaki čovjek rađa slobodan. *Osnovna prava čovjeka su pravo na život i pravo na slobodu i ona čine osnov svih ostalih prirodnih prava.* Na drugoj strani se nalazi pozitivno pravo – pravni propisi koje ljudi pišu. Ukoliko je institucionalni i pravni okvir u društvu zasnovan na samovolji i nasilju određene grupe ljudi u odnosu na sve ostale, onda možemo reći da takvo pozitivno pravo ljudima nameće okove. Ukoliko pak institucionalni i pravni okvir počiva na paradigmi i osnovnim postulatima prirodnog prava, onda je pozitivno pravo samo kodifikacija prirodnih prava. Takvi propisi čovjeku skidaju okove. Prirodno pravo nije nigdje i nikada bilo postavljeno kao sveobuhvatan sistem koji bi se primjenjivao po metodima pozitivnog prava. Međutim, ono je uvijek i svuda djelovalo i djeluje kao kriterijum za ocjenu pozitivnog prava. Kako se pravo na svojinu može posmatrati kao jedno od prirodnih prava čovjeka, moguće je sa ovog aspekta ocijeniti svojinski institucionalni aranžman u društvu.

Sloboda je bazični princip razvoja prirode, ali jednako i društva. Razvoj društva uvijek je značio povećanje slobode. „Individualna sloboda

¹ Friedrich von Hayek, *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad 1998.

je nastala onda kada se čovjek otrgao od sistema prirode, odnosno kada je postao vlasnik određenih oruđa, znanja, informacija i sl. Postao je slobodan onda kada je postao vlasnik!”²

3. ŠTA SU SVOJINSKA PRAVA?

Istorija civilizacije se može sagledati i analizirati i kroz prizmu svojinskih prava. Dominantni oblici svojine, kao bazične društvene institucije, transformisali su se kroz istoriju civilizacije. Dominantan oblik svojine utiče kako na karakter ekonomskog sistema tako i na karakter mnogih odnosa u društvu i način regulisanja tih odnosa.

Svojina je fenomen koji se može posmatrati i analizirati sa različitih aspekata. To je kako ekonomska tako i politička i sociološka kategorija. Međutim, svojina je npr. u Frojdovom opusu jako značajna psihološka kategorija putem koje se ispoljava i kanališe nagon agresivnosti.

U prilog ovome ide i definicija svojine profesora Andrije Gamsa koji kaže da je svojina „ona društvena kategorija koja ima zadatak da zadovolji naše potrebe, počev od bioloških, fizioloških, pa do kulturnih potreba i potreba samopotvrđivanja”. I kao svi ostali oblici prirodnog prava, pravo na imovinu je normativno uobličeno u pozitivno pravo. Svojina postaje društveni odnos, tj. institucija koja reguliše ponašanje ljudi u odnosu na oskudna dobra. Svojinskim pravima se reguliše odnos među ljudima u vezi sa ključnim pitanjem koje rješava ekonomija kao nauka: neograničenost ljudskih potreba, na jednoj, i rijetkost dobara, na drugoj strani.

„U suštini, ekonomija je studija o svojinskim pravima nad rijetkim resursima... Alokacija rijetkih resursa u društvu je određivanje prava na upotrebu resursa ... ekonomsko pitanje ili kako cijene treba odrediti je pitanje kako će svojinska prava biti determinisana i razmijenjena i pod kojim uslovima”.³ „Svojina je najšira pravna stvar na stvarima pod ograničenjima određenim zakonom”.⁴ „Svojina je mjera naše oskudnosti”.⁵

---

² Veselin Vukotić, *Privatizacija*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd 1993.

³ Furubotn, E. G. i Pejovich, S., (1972), *Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature*, Journal of Economic Literature, vol 4

⁴ Jovanović, A. (1998), *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

⁵ Vukotić, V. (2002), *Makroekonomski modeli i računi*, CID, Podgorica.

To je pravna institucija nastala kao posljedica rijetkosti resursa. Oskudnost dobara stvara konkurenciju ljudi i prisvajanje tih rijetkih dobara. Kriterijumi i pravila pod kojima se odvija to takmičenje ljudi u prisvajanju oskudnih dobara mogu biti različiti, a danas se to ostvaruje dobrotoljnim ugovaranjem transakcija na tržištu.

Kad je riječ o svojini, odnosno pravu vlasništva, profesor Stiv Pejović, jedan od utemeljivača škole svojinskih prava u ekonomskoj teoriji, ističe dvije njegove veoma značajne dimenzije. Prvo, pogrešno je odvajati ljudska prava od prava vlasništva. Pravo čovjeka da govori ili da piše o nečemu je njegovo vlasničko pravo, jer reguliše njegov odnos prema drugim ljudima. Drugo, pravo vlasništva se uvijek odnosi na pojedinca. To je pravo individue. Pravo vlasništva nad nekom stvari ne reguliše odnos između pojedinca koji je nosilac prava vlasništva i tog konkretog predmeta koji je u njegovom vlasništvu, već reguliše odnos pojedinca koji posjeduje dati predmet i svih ostalih ljudi u odnosu na pravo upotrebe tog konkretnog predmeta. Shodno ovome, institucija vlasništva reguliše norme ponašanja u odnosu na oskudna ekonomska dobra, kojih se moraju pridržavati svi pojedinci u međusobnih odnosima.

Da bi pojedinci radili, štedjeli i investirali, da bi se osnivale nove, a postojeće kompanije proširivale svoje poslovne aktivnosti, neophodno je da vlasnici budu sigurni da mogu u potpunosti koristiti svojinska ovlašćenja i da im svojinu niko neće oduzeti. Što je veća zaštita svojinskih prava, veći će broj ljudi ući u ekonomske aktivnosti bilo koje vrste. Drugim riječima, na ekonomsko ponašanje vlasnika utiču i nepovredivost, prenosivost i ustavno garantovanje vlasništva. Ova tri elementa su ujedno i tri najznačajnije odrednice nivoa ekonomskih sloboda u jednom društvu.

Nepovredivost vlasništva znači da vlasnik sam odlučuje šta će da uradi sa svojom imovinom. On bira na koji će način da iskoristi svoje vlasničko pravo, ali shodno tome i snosi rizik takve svoje odluke. Način upotrebe imovine za koji se vlasnik opredijelio može da mu donese dobitak ili gubitak. Ukoliko pođemo od premise da je čovjek homo economicus, odnosno racionalno biće, on će uvijek tražiti najbolje načine upotrebe svoje imovine. Pravo vlasništva i njegova nepovredivost djeluju kao jak motivacioni faktor koji usmjerava ljude da racionalno koriste svoju imovinu i na taj način usmjeravaju resurse ka najefikasnijim upotrebama. Ljudi se uvijek sa više pažnje i aktivnije brinu o upotrebi onoga što je njihovo, nad čim imaju vlasništvo. Svojina i nepovredivo pravo

vlasništva čovjeka čine ekonomski i psihološki nezavisnim, slobodnim i dostojanstvenim, istovremeno dovodeći do ekonomski najefikasnije alokacije oskudnih resursa.

Druga, ne manje važna osobina vlasništva je prenosivost – mogućnost da vlasnik, odnosno titular svojine, prenese neko ili sva svojinska ovlašćenja na drugog vlasnika. Prenosivost svojinskih prava omogućava da se resursi kreću ka najefiksnijim upotrebama.

Ustav, kao najviši pravni akt, mora vlasniku da garantuje (1) ekskluzivno pravo da koristi svoj resurs na način i onoliko dugo koliko on smatra pogodnim, ako pri tom ne ugrožava svojinska prava ostalih pojedinaca u društvu; (2) mogućnost da dobrovoljno prenese neko ili sva svojinska ovlašćenja, privremeno ili trajno, odnosno na onaj period koji on smatra pogodnim. Ove dvije bitne odrednice svojinskih prava čine bit koncepta ekonomskih sloboda.

4. SVOJINSKA OVLAŠĆENJA

Uprkos empirijski potvrđenim teorijskim tvrdnjama („teorija je najbolja praksa”)⁶ o značaju privatne svojine za ekonomski razvoj, institucionalni i pravni okvir u mnogim zemljama ograničava ili onemogućava pojedince da kroz dobrovoljne transakcije koriste svojinu na onaj način koji oni smatraju najpovoljnijim. Drugim riječima, pravo svojine nije neograničeno pravo.

U praksi se svojinska prava ograničavaju izborom odgovarajućih pravnih pravila koja proizvode određene efekte – zakoni i zakonska ograničenja. Što je veći stepen ograničenja koje nameće zakon, manja je sloboda vlasnika da donosi odluke u vezi sa onim što posjeduje. Stepenski ograničenja koje nameće zakon može značajno varirati, u zavisnosti od karaktera društvenog i ekonomskog sistema u kom je taj zakon važeći. Tako je npr. nekada zakonom propisana cijena po kojoj se mora izvršiti određena transakcija. U ovakvom sistemu vlasnik je onemogućen da donese ekonomski najefikasniju odluku o upotrebi svog predmeta svojine. Ovakva zakonska ograničenja su prepreka slobodnoj razmjeni svojinskih prava, a time i kretanje rijetkih resursa ka najefikasnijim upotrebama. Na drugoj strani, potpuna i neograničena svojinska prava omogućavaju slobodnu razmjenu i snižavaju troškove razmjene i proizvodnje.

⁶ Vukotić, Veselin, *Opasne riječi*, CID, Podgorica 2006.

Sve ovo ipak ne znači da su svojinska prava apsolutno neograničena. Ukoliko bi svojinska prava jednog pojedinca ugrožavala svojinska prava bilo kog drugog pojedinca u društvu, njihovo korišćenje u potpunom i neograničenom obliku bi izazvalo troškove veće od nastale koristi i jedino u tom slučaju ograničavanje svojinskih prava može biti ekonomski opravdano i dovesti do povećanja ekonomske efikasnosti. Svi ostali oblici ograničavanja svojinskih prava dovode do rasta troškova i smanjenje ekonomske efikasnosti. Riječju, ekonomski je opravdan samo onaj nivo ograničenja svojinskih prava koji je određen svojinskim pravima drugog lica.

Svojinska prava se mogu, kako je već naglašeno, posmatrati kao društveni odnos, tj. institucija koja reguliše ponašanje ljudi u odnosu na oskudna dobra. U tom smislu, svojinska prava mogu biti formalna (ustanovljena formalnim pravnim aktima) i neformalna (ustanovljena kroz običajne i moralne norme). Svojinska prava, kako formalna tako i neformalna, efikasno vrše svoje funkcije ukoliko ih individualni društveni akteri poštuju. Poštovanje svojinskih prava omogućava da se usvoje neke norme ponašanja u upotrebi predmeta svojine (npr. „ne uzimati ono što ti ne pripada”), a istovremeno se određuju troškovi koje sa sobom nosi kršenje ovih normi. Tako ukoliko se prekrši zakonska norma – formalna, onaj ko to učini platiće kaznu ili ići u zatvor, dok je kazna za pojedince koji krše neformalne norme ostracizam i gubljenje reputacije. U svakom slučaju, uloga svojinskih prava je da titularu, odnosno vlasniku, omogućiti da nesmetano donosi odluku o upotrebi i alokaciji resursa koji mu pripada.

Svako ekonomsko dobro se može shvatiti kao skup prava. Sa pravnog aspekta svojina podrazumijeva pravo vlasnika da neku stvar (resurs) drži, koristi i njome raspolaže.

Ekonomski gledano, to znači da vlasnik:

1) ima pravo da donosi odluke o upotrebi stvari, odnosno vlasnik bira način na koji će upotrijebiti resurs, upravlja njime i kontroliše njegovu upotrebu;

2) prisvaja prinose od upotrebe te stvari, odnosno učestvuje u raspodjeli;

3) raspolaže sa prethodna dva ovlašćenja ili sva tri zajedno, odnosno ima mogućnost da učestvuje u razmjeni.

U ekonomskoj literaturi mnogo češće se koristi termin svojinska prava nego svojina, jer je za efikasnu upotrebu resursa od velikog značaja raspored svojinskih ovlašćenja, odnosno kako su podijeljena ovla-

šćenja držanja, korišćenja i raspolaganja između različitih lica. Različiti oblici svojine upravo su posljedica rasporeda svojinskih ovlašćenja, a dominantni oblik svojine u jednom društvu utiče na njegovu ekonomsku efikasnost.

Jedno od najznačajnijih prava vlasnika resursa je to što on može da isključi druge iz korišćenja resursa, ali i pravo da svojinu ne koristi. Što je širi opseg ovlašćenja i prava koja ima vlasnik resursa, širi je opseg mogućih odluka o tome kako, gdje i kada da koristi svoj resurs. Ukoliko pojedinci mogu da slobodno sklapaju ugovore kojima će prenositi odnosno razmjenjivati svojinska ovlašćenja iz korpusa svojinskih prava ili kreirati nova, veće su šanse da iskoriste preduzetničke mogućnosti koje su im na raspolaganju. Što je širi dijapazon svojinskih ovlašćenja, direktnija je veza između načina na koji se koristi svojina i dobiti, odnosno gubitaka koje sobom nosi način na koji se ta svojina koristi.

Uzmimo za primjer vlasnika kuće sa dvorištem. Svojina nije imovina. Drugim riječima, kuća i dvorište sami po sebi nijesu svojina. Svojina nad kućom je pravo na upotrebu te kuće. Vlasnik kuće sa dvorištem ima brojna, ali nikako neograničena prava upotrebe te kuće. Npr. vlasnik može posaditi jabuku u dvorištu i prodavati plodove. Profit od prodaje jabuka koji ostaje nakon izmirivanja troškova uzgoja pripada vlasniku. Vlasnik može da učini sa tim profitom ono šta želi. Isto tako, ukoliko vlasnik uživa u nekultiviranoj prirodi, on može svoje dvorište ostaviti onako kakvo jeste i uživati u njegovoj prirodnoj ljepoti. Ukoliko donese takvu odluku, to znači da je za vlasnika užitak od prirodne ljepote vredniji od eventualnog profita koji bi stekao uzgojem jabuka. Vlasnik može da iskoristi svoju kuću i dvorište kao hipoteku za zajam kojim će proširiti svoj biznis sa jabukama ili uložiti u školovanje djece.

Vlasnik po pravilu može da ugovorom prenese privremeno ili trajno neka od ovih prava na drugo lice. Tako vlasnik može prodati svom komšiji dio dvorišta, može iznajmiti sobu u kući; može da uz adekvatnu nadoknadu ustupi uzgoj jabuka drugom proizvođaču. Ukoliko želi, vlasnik može da pokloni kuću i dvorište svojoj djeci ili nekom drugom. Testamentom to može da učini tako da kuća pripadne nasljedniku nakon smrti vlasnika. Tako testament u stvari predstavlja mehanizam kojim se štiti svojina nakon smrti vlasnika.

Ono što je najznačajnije, vlasnik može da isključi sve ne-vlasnike iz korišćenja svog resursa. Ukoliko neko npr. nedozvoljeno ulazi ili na bilo koji način koristi dvorište, njegov vlasnik može tražiti policijsku za-

štitu svog posjeda. Ukoliko komšija baca đubre u dvorište, vlasnik dvorišta ga može tužiti sudu i dobiti za to adekvatnu kompenzaciju. Ako bi vlada svojim regulatornim aktima na bilo koji način onemogućavala, odnosno ograničila upotrebu kuće ili dvorišta, vlasnik može da traži sudsku zaštitu, odnosno sud mora zaštititi svojinu ili naplatu adekvatne tržišne naknade.

Sve ovo važi u sistemu u kojem postoji apsolutna zaštita svojinskih prava. U takvom sistemu širi opseg svojinskih ovlašćenja vlasniku donosi direktne benefite ili troškove u zavisnosti od načina na koji ih koristi, pa će vlasnik imati interesa da investira, efikasnije koristi i štiti svoj resurs. Isto tako, vlasnik će u ovakvom sistemu i te kako voditi računa o tome da upotreba resursa ne nanosi štetu drugima, jer bi troškove takvog činjenja snosio sam vlasnik, čime bi njegov resurs bio doveden u pitanje.

Na drugoj strani, uži dijapazon svojinskih ovlašćenja smanjuje interes vlasnika da investira u svoj resurs, da ga na što bolji način koristi ili štiti od zloupotrebe ili neefikasne upotrebe. Ukoliko svojinska prava podrazumijevaju uža ovlašćenja, tada će i koristi koje uživa vlasnik od efikasne upotrebe predmeta svojine biti manje, pa će vlasnik ulagati mnogo manje napora u efikasnu upotrebu svog resursa. Veoma je mala vjerovatnoća da će osoba koja rentira kola, ukoliko na dva dana boravi u nekom gradu, promijeniti ulje u automobilu, ali je upravo ovo razlog da mnogi ljudi dobrovoljno biraju svojinu koja im nosi uža ovlašćenja – jer ne žele da troše svoje resurse da unaprijede određeni predmet svojine, već žele da ih utroše na povećanje efikasnosti upotrebe nekog drugog predmeta svojine.

Sve dok su ljudi u mogućnosti da ove odluke donose sami, sve dok nijesu formalnim ili neformalnim ograničenjem primorani da donose određene odluke, oni će njima poboljšati svoj položaj. Ukoliko je donošenje odluka o tome kako se i kada koristi predmet svojine decentralizovano, pojedinac ima širi dijapazon mogućnosti razmjene svojinskih ovlašćenja, odnosno veće preduzetničke mogućnosti.

5. PRIVATNA SVOJINA I TRŽIŠTE – AMBIJENT ZA RAZVOJ EKONOMSKIH SLOBODA

Dominantan oblik svojine utiče na karakter mnogih odnosa u društvu i način njihovog regulisanja. Promjene u oblicima svojine utiču na promjene položaja i uloge pojedinaca i grupa u jednom društvu. Shodno

tome, promjena u oblicima svojine uvijek se dešava paralelno sa sveobuhvatnim promjenama društvenog sistema. Društvima u kojima je dominantna privatna svojina imanentan je razvoj tržišta, za razliku od društava u kojima dominiraju oblici kolektivne svojine, gdje se razvija komandna ekonomija, odnosno plan.

Istoriju civilizacije je obilježio evolutivni razvoj dominantnih oblika svojine u društvu. Sve do pojave kapitalizma, dominantni oblici svojine u društvu su bili oblici kolektivne svojine, a u nekim djelovima svijeta i nakon toga. Osnovno obilježje kolektivne svojine je da određena grupa ljudi zajednički upravlja, kontroliše i prisvaja prinose od upotrebe nekog resursa, ali je to pravo neprenosivo. Praktično, određena grupa ljudi može da koristi svojinska ovlašćenja odlučivanja i prisvajanja, ali ne i pravo raspolaganja ovim ovlašćenjima (odnosno, pravo da prenese ova ovlašćenja prodajom ili poklanjanjem).

Shodno ovome, osnovne karakteristike kolektivne svojine su: neprenosivost svojinskih prava, podijeljenost svojinskih ovlašćenja i sticanje svojinskih prava po osnovu rada ili na neki drugi način koji pojedincu omogućava da postane član određene grupe.

Neprenosivost svojinskih ovlašćenja uzrokuje njihovu podijeljenost. Zaposleni mogu steći vlasnička prava da upravljaju resursima i prisvajaju prinose po osnovu rada. Ovlašćenje raspolaganja je potpuno odvojeno od prethodna dva svojinska ovlašćenja.

U plemenskim zajednicama postojala je kolektivna svojina nad pašnjacima, livadama, voćnjacima... Danas, kolektivna svojina u tržišnim privredama egzistira kod različitih oblika kooperativnih preduzeća, gdje se ovlašćenje upravljanja i prisvajanja prinosa stiče po osnovu rada ili neke druge aktivnosti kojom pojedinac postaje član neke grupe (članarina i sl.) i u vidu državne svojine. U savremenoj ekonomiji je državna svojina.

Ipak, neosporno je da je ekonomski najefikasniji oblik svojine individualna, odnosno privatna svojina. Njene osnovne karakteristike su:

1) jasno određena svojinska ovlašćenja koja služe kao sistem informacija o samim ovlašćenjima, ograničenjima tih ovlašćenja i kaznama za nepoštovanje i narušavanje tih ovlašćenja;

2) sve nagrade i kazne koje proizilaze iz svojinskih ovlašćenja pripadaju vlasniku;

3) svojinska ovlašćenja su prenosiva. Vlasnik može da prenese sva tri svojinska ovlašćenja, ili samo neka od njih;

4) vlasnici stvarno mogu da koriste svojinska ovlašćenja, što znači da je pravo svojine u svom punom obimu primjenjivo.

Ove karakteristike privatne svojine omogućavaju da se pravi razlika između vlasnika u formalno-pravnom i vlasnika u ekonomskom smislu. Vlasnik u ekonomskom smislu jeste onaj koji faktički koristi svojinska ovlašćenja.

Prenosivost svojinskih prava je najznačajnija karakteristika privatne svojine, jer se sve ekonomske aktivnosti upravo dešavaju kroz razmjenu svojinskih prava. Prenošenje svojinskih prava omogućava da se oskudni resursi kreću ka najefikasnijim upotrebama. Vlasnik donosi odluku o tome da li će i na koji način koristiti svojinska ovlašćenja, odnosno ima slobodu izbora da razmijeni ili zadrži svoja ovlašćenja. Svaka odluka koju vlasnik donese ima svoje ekonomske posljedice. Vlasnik je taj koji snosi rizik sopstvene odluke. Mogućnost da prenese svojinska ovlašćenja znači da vlasnik ima mogućnost da minimizira rizik sopstvenih odluka i da maksimizira svoju korisnost. Ljudi ulaze u transakcije razmjene upravo sa ciljem povećanja sopstvene korisnosti od razmjene.

Pored ovoga, prenosivost svojinskih prava omogućava kapitalizaciju budućih prinosa od upotrebe produktivnih resursa. Kapitalizacija pokazuje buduće posljedice neke odluke o upotrebi produktivnog resursa na sadašnju vrijednost resursa. Posljedice današnje odluke o upotrebi resursa efektuiraju se u budućnosti. Tako akcionar može da naplati profit koji je on možda očekivao, a nije ga dobio u vidu dividende (nego je reinvestiran u preduzeće) tako što će prodati svoju akciju na tržištu po cijeni koja odražava sadašnju vrijednost očekivanih budućih prinosa od te akcije. Prenosivost svojinskih prava na taj način omogućava da se proda pravo na buduće prinose, odnosno da se kapitalizacija odvija lako i jeftino.

Kada svojinska prava nemaju navedene osobine privatne svojine, onda se deformiše ili u potpunosti eliminiše sistem podsticaja da se izvrši razmjena. Time se sprečava ili u potpunosti onemogućava kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama, odnosno smanjuje ekonomska efikasnost.

Da bi svojinska prava mogla nesmetano da se razmjenjuju, jako je bitno da *budu jasno definisana i zaštićena*.

Jasno definisana svojina, koja je zaštićena, stvara podsticaj za efikasno korišćenje resursa. Ukoliko ne postoje jasno definisana svojinska prava, smanjuje se podsticaj za razmjenu. Usljed nesigurnosti kakvim svojini-

skim pravima raspolaze potencijalni partner u transakciji razmjene, rizik takve transakcije postaje veći, jer se ne zna da li će ugovorne strane ispuniti svoje ugovorne obaveze.

Ukoliko nema garantovanja i zaštite svojine, nema ni podsticaja za kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama, jer ljudi bez obzira na mogućnost da ostvare svoj cilj uz minimalne troškove neće razmjenjivati svojinska prava ukoliko faktički ne mogu da ih ostvare.

Svojinska prava se razmjenjuju na tržištima – robe i usluga, rada, kapitala i finansijskim tržištima. Tržište je skup ugovora na osnovu kojih se razmjenjuju svojinska prava,⁷ odnosno mehanizam kojima drugi procjenjuju našu vrijednost.⁸

Samo se privatna svojinska prava mogu slobodno razmjenjivati na tržištu po principu dobrovoljnosti učesnika u transakciji. Na tome se i zasniva veza između svojinskih prava i oskudnosti resursa. Već je istaknuto da jasno definisana svojinska prava, koja su prenosiva, pokreću resurse ka najefikasnijim upotrebama, čime se relativizira problem rijetkosti resursa. Shodno ovome, privatna svojina je institucija koja na najbolji način povezuje sistem nagrada i kazni, odnosno koristi i troškova za donijete odluke. Svaki vlasnik snosi odgovornost za donijete odluke i upravo se kroz princip odgovornosti daju podsticaji efikasnoj alokaciji resursa.

O ekonomskim slobodama moguće je govoriti samo u sistemu u kojem dominira privatna svojina.

6. POSLJEDICE UGROŽAVANJA SVOJINSKIH PRAVA

Dosadašnja analiza je pokazala da svojinska prava i njihova adekvatna primjena, odnosno korišćenje svojinskih ovlašćenja, čine osnov ekonomskog razvoja i prosperiteta jednog društva. Uređen svojinski sistem i zaštita individualnih svojinskih prava i ugovora kojima se trguje ovim pravima omogućava razvoj kulture koja podstiče pojedince da štede, inoviraju i ulažu te tako omogućava zamah ekonomske aktivnosti od koje koristi imaju svi pojedinci u jednom društvu.

Svako miješanje nacionalnih vlada u ekonomske aktivnosti sužava mogućnost izbora individualnim ekonomskim akterima prilikom do-

⁷ Jovanović, A. (1998), *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

⁸ Veselin Vukotić (2001), *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica.

nošenja odluka o upotrebi resursa koji im pripadaju. To na jednoj strani ograničava slobodu individualnih ekonomskih aktera i onemogućava im da ostvare onoliko korist od upotrebe resursa koju bi uživali bez uplitanja države. Krajnji efekat koji ima bilo koji oblik državne intervencije, čak i onaj koji je „najdobromjerniji”, uvijek je smanjenje ekonomske efikasnosti, odnosno, u krajnjem, životnog standarda svakog pojedinca u jednom društvu.

Svaka mjera državne intervencije ugrožava ili ograničava ostvarivanje svojinskih prava, odnosno remeti ili onemogućava da pojedinci slobodno koriste svojinska ovlašćenja nad resursima koje posjeduju. Ovo se manifestuje kroz smanjenje ekonomskih sloboda. Svaka mjera kojom se smanjuju ekonomske slobode u krajnjem predstavlja ugrožavanje svojinskih prava.

Porezi i doprinosi koje pojedinci i kompanije moraju platiti državi jasno su ugrožavanje svojinskih prava, jer su vlasnici, bez obzira na to da li to žele ili ne, u obavezi da ustupe dio svojih resursa državi. Otuda i definicija poreza kao „legalna krađa”. Međutim, i drugi oblici državne intervencije mogu se posmatrati kroz prizmu svojinskih prava.

Država vrlo često svojim uplitanjem u tržišne aktivnosti ne atakuje i ne ugrožava svojinska prava direktno, ali onemogućava njihovu upotrebu, odnosno smanjuje vrijednost resursa. Npr., ukoliko država proglašava određeno područje zaštićenim, to na jednoj strani ograničava vlasnika u pogledu moguće upotrebe te zemlje (npr., na tom području se ne može izgraditi industrijski pogon). To istovremeno može dovesti do smanjenja vrijednosti zemlje na tom području, jer potencijalni kupci nisu spremni da plate za zemlju na kojoj postoji ograničena mogućnost onoliko koliko bi platili da ne postoje ova ograničenja. Ukoliko se ovo desi, država bi vlasnicima trebalo da nadoknadi ovu izgubljenu vrijednost.

Ili npr., procedura osnivanja kompanija. Ukoliko je osnivanje kompanije skupo i dugo, država onemogućava vlasnika koji želi da uloži resurse, koje posjeduje, u biznis, da koristi svojinska ovlašćenja nad datim resursima i da ih stavi u produktivnu upotrebu. Visoki troškovi osnivanja kompanija na jednoj strani i efektivno smanjuju sredstva koja će ostati vlasniku za ulaganje u biznis, dok na drugoj strani vlasnik ima i oportunitetni trošak – gubi profit koji je mogao zaraditi produktivnom upotrebom resursa. To neminovno vodi smanjenju efikasnosti upotrebe resursa, a istovremeno onemogućava kretanje resursa ka najproduktivnijim upotrebama.

Sa aspekta svojinskih prava, možemo analizirati bilo koji oblik vladine regulacije. Regulacijom se pokušavaju modifikovati, zamijeniti ili na neki način promijeniti ishodi kojima vode slobodni tržišni procesi sa nekim, za vladu poželjnim, ishodima. Uzmimo za primjer npr. bankarsku regulativu. U Maleziji, npr., banke ne mogu da pružaju određene oblike finansijskih usluga; u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, strane banke ne mogu da otvore više od 8 filijala, a i lokalnoj vladi moraju, pored svih obaveza koje imaju i domaće banke, da plate i dodatnih 20% zarade. U gotovo svim zemljama svijeta postoji tzv. obavezna rezerva, odnosno centralna banka zadržava određeni procenat bankarskih depozita i time onemogućava da se ova sredstva produktivno ulažu. Svakim od ovih oblika regulacije država, zarad ostvarivanja različitih ciljeva, uvodi ograničenja i onemogućava vlasnike da koriste svojinska ovlašćenja, ali na drugoj strani ne nadoknađuje usljed toga izgubljeni profit.

Svojinska prava se eksplicitno razmjenjuju na tržištima roba i usluga i kapitala. To otvara pitanje odnosa svojinskih prava i tržišta rada. Da li je radna sposobnost specifična vrsta svojine? Adam Smit se u „Istraživanju uzroka i prirode bogatstva naroda” složio sa tezom Džona Loka da je: „Rad (je) svojina koja pripada svakom pojedincu, osnova za sve ostale oblike svojine, te mora biti sveta i nepovrediva”. Imajući ovo u vidu, može li se analizirati veza između radnog zakonodavstva i svojinskih prava? Zakon o minimalnim nadnicama u tom smislu predstavlja direktno ugožavanje privatnih svojinskih prava, jer ograničava pravo pojedinaca da poslodavcu prodaju svoj rad – ono što im pripada po cijeni nižoj od minimalne nadnice, ukoliko na nju dobrovoljno pristaju i radnika – prodavca i kupca – poslodavca. Troškovi ovakvog ugrožavanja svojinskih prava su eksplicitni za pojedince koji prodaju svoj rad – izgubljene plate, odnosno izgubljena radna mjesta, a na makronivou trošak je izgubljena proizvodnja. Drugim riječima, svaki pokušaj sindikata i drugih udruženja radnika da na tržištu rada nerazvijenih i zemalja u razvoju nametnu primjenu standarda razvijenih zemalja direktno onemogućava siromašne slojeve stanovništva da se zapošljavaju pod uslovima koje oni dobrovoljno dogovore sa poslodavcem. Ukoliko pojedinac želi da radi 12-14 sati dnevno i sedam sati nedjeljno, zašto ga sprečavati? Zašto ga rigidnom radnom regulativom onemogućavati da zarađuje? Zašto tržišna inspekcija u Crnoj Gori primorava radnje da se zatvaraju u 20 h ako to istovremeno smanjuje potencijalnu zaradu vlasnika i zaposlenih, na jednoj strani, i zadovoljstvo potrošača na drugoj?

Državno vlasništvo u ekonomiji onemogućava djelovanje sistema podsticaja i remeti cjenovni mehanizam koji resurse usmjerava ka najefikasnijim upotrebama. Sveprisutan trend privatizacije u svijetu je i svojevrsno eksplicitno priznanje da je privatna svojina nad resursima ekonomski efikasnija u odnosu na državnu. Adekvatan odgovor privatne kompanije na smanjenje njene zarade biće poboljšanje upotrebe resursa. Ukoliko ne poveća efikasnost upotrebe resursa, kompanija će bankrotirati, a sredstva kojima raspolaže kompanija biće prodana onima koji će te resurse efikasnije koristiti. Ovo nije slučaj sa državnim kompanijama koje najčešće i nemaju maksimizaciju profita. Državna preduzeća obično ostvaruju socijalne, političke i ekonomske ciljeve različite od maksimizacije profita. Država, kao nosilac ovlašćenja upravljanja, prisvajanja prinosa i raspolaganja resursima, pored toga što nameće ciljeve poslovanja državnim preduzećima, može ostvarivati neke svoje ciljeve davanjem beneficija ovim preduzećima. Takvo je npr. pokrivanje gubitaka državnih preduzeća, pristup eksternim izvorima finansiranja po kamatnim stopama nižim od tržišnih, subvencionisanje, meko budžetsko ograničenje, onemogućavanje da se ovakva preduzeća likvidiraju. Ovakvo netržišno ponašanje uslovljava neefikasnu alokaciju resursa, jer se redistribucija vrši nezavisno od tržišta.

Teorijski posmatrano, državno vlasništvo je prenosivo, ali praktično u normalnim okolnostima rijetko dolazi do prenosa svojinskih prava države na privatne vlasnike. Oni koji donose odluke na jednoj strani ne snose pune posljedice svojih odluka, a uz to faktička neprenosivost svojinskih prava države čini da oni praktično i ne vode računa o sadašnjim i budućim posljedicama tih odluka. Neprenosivost svojinskih prava države na privatne vlasnike onemogućava kapitalizaciju budućih prinosa od upotrebe resursa. Praktično, to znači nepostojanje tržišta kapitala koje svojim cijenama signalizira uspješnost poslovanja i upravljanja državnim preduzećima. Poreski obveznici su ti koji u krajnjoj liniji snose sve troškove poslovne politike državnih preduzeća, ali oni ne kontrolišu njihov rad, jer je, usljed visokih troškova kontrole, to neisplativo. Transakcioni troškovi kontrole poslovanja državnog preduzeća od strane svakog poreskog obveznika su visoki u odnosu na koristi koje bi on eventualno mogao dobiti usljed efikasnijeg poslovanja preduzeća. Efikasnije poslovanje preduzeća značilo bi veći profit preduzeća koji se sliva u državni budžet i shodno tome smanjenje poreskog opterećenja pojedinačnog poreskog obveznika za iznos povećanja profita podijeljenog sa ukupnim

brojem poreskih obveznika, što je izuzetno mali iznos i ne daje podsticaj da se vrši kontrola poslovanja preduzeća u državnoj svojini. To daje slobodu menadžerima državnih preduzeća da diskreciono donose odluke i oportunistički⁹ se ponašaju. Sve ovo naravno utiče na manje efikasno trošenje resursa od strane preduzeća u državnoj svojini. Ukratko, postojanje državnih preduzeća u ekonomiji smanjuje ekonomske slobode i ekonomsku efikasnost društva.

I inflacija se može tumačiti sa aspekta njenog uticaja na svojinska prava. Još je Džon Majnard Kejns ustvrdio da „generisanjem inflacije vlada može konfiskovati, neprimjetno i ne na vidljiv način značajan dio individualnog bogatstva”. To znači da generisanjem inflacije, preko povećanja ponude novca, država ugrožava svojinska prava i usmjerava resurse ka neefikasnim upotrebama. Inflacija dovodi do nedobrovoljne preraspodjele bogatstva. Ovo stoga što vlasnici novčanih sredstava, odnosno povjerioci u dužničko-povjerilačkim odnosima, usljed inflacije koja je izazvana djelovanjem države, gube dio kupovne moći bez adekvatne nadoknade. Na drugoj strani, inflacija omogućava dužnicima da troše više nego što bi bili u mogućnosti u neinflatornim uslovima, jer svoj dug vraćaju valutom za koju se može kupiti mnogo manje proizvoda i usluga nego što su ih oni kupili kada su se zadužili. Pojedinci će način upotrebe resursa mijenjati sa željom da se zaštite od inflacije.

7. ZAKLJUČAK

Krah socijalizma i kejnzijanskog makroekonomskog menadžmenta, u posljednje dvije decenije prošlog vijeka, fokus pažnje ekonomista ponovo je usmjerio na pitanja svojine i njene uloge u društvu. Ponovo, jer je još Adam Smit, otac ekonomije, u svojoj knjizi „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda”, tražeći odgovor na pitanje zašto su neke zemlje bogate, a druge siromašne, istakao da privatna svojina, podjela rada i slobodna trgovina čine osnovni preduslov ekonomskog napretka.

Baš kao i u vrijeme Adama Smita, i danas neke zemlje, npr. Afrika, koje su bogate ljudskim i prirodnim potencijalima, karakteriše visok nivo siromaštva, dok na drugoj strani, ljudi u zemljama koje imaju veo-

---

⁹ „Oportunizam se može izjednačiti sa samointeresom koji vodi prikrivanju, zabuni, zavodjenju, prevari, laži i krađi” – Jovanović, A. (1998), *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 47.

ma oskudne prirodne resurse, kakav je npr. Hongkong, žive u bogatstvu. I danas, baš kao i u vrijeme Adama Smita, dominantan oblik svojine u društvu i način na koji je uređeno pitanje svojine o(ne)mogućava ekonomski progres. Istorija civilizacije i savremeni ekonomski trendovi pokazuju da su najprosperitetnija ona društva u kojima je privatna svojina zaštićena i gdje se svojinska ovlašćenja mogu neograničeno i nesmetano koristiti. A upravo mogućnost pojedinaca u jednom društvu da neograničeno koriste svojinska ovlašćenja nad onim što posjeduju, čini suštinu koncepta ekonomskih sloboda.

Garantovanje privatnih svojinskih prava, sloboda ugovaranja, poštovanje ugovora i niske poreske stope, omogućavaju nesmetanu i produktivnu upotrebu svojine i čine esenciju ekonomskih sloboda u jednom društvu. Ekonomske slobode predstavljaju mogućnost nesputanog djelovanja pojedinca, odsustvo državne prinude i prisile, odsustvo ograničavanja izbora i djelovanja u proizvodnji i potrošnji dobara i usluga. Pri tom se, naravno, misli o slobodi djelovanja u okviru zakona.¹⁰

LITERATURA

1. Alchian, Armen A. and Demsetz, Harold, *The property right paradigm*, Journal of Economic History, 1973.
2. Boudreaux, Karol, *The Role of Property Rights as an Institution: Implications for Development Policy*, Mercatus Center, George Mason University, Policy Primer, no. 2, VA, USA, 2005.
3. Colombatto, Enrico, *Was Transition About Free Market Economics?*; Università di Torino and ICER, 2001.
4. Demsetz Harold *Ownership, Control and the Firm*, Oxford 1988.
5. Friedman Milton, *Kapitalizam i sloboda*, Global book, Novi Sad, 1997.
6. Friedman, Milton i Rose, *Sloboda izbora*; Global Book, 1998.
7. Furubotn, Eric G. i Pejovich, Steve, *Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature*, Journal of Economic Literature, vol 4, 1972.
8. Gwartney J., Stroup R., *Ekonomija i prosperitet, šta svako treba da zna o tržišnoj privredi?*, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1996.
9. Hayek A. Friedrich, *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad 2000.
10. Hayek A. Friedrich, *Put u ropstvo*, Global book, Novi Sad 1997.
11. Hazlitt, Henry, *Ekonomija u jednoj lekciji*, Global book 1998.

¹⁰ Friedrich von Hayek, *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, 1998.

12. Hoppe, Hens-Hermann, *The Misesian Case Against Keynes*; Ludwig von Mises Institute, 1992.
13. Jovanović A., *Uvod u ekonomsku analizu prava*, Beograd 1998.
14. Keynes John Maynard, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, New York: Harcourt Brace, 1936.
15. Ludvig von Mises i Friedrich A. Hayek, 1997, *O slobodnom tržištu*, Mate, Zagreb.
16. Mises, Ludwig von, *Human Action: A Treatise on Economics*, Fox and Wilkes, 1996.
17. Naisbitt J., *Megatrendovi razvoja*, Globus, Zagreb 1987.
18. Pejovic, Steve, *Economic Analysis of Institutions and System*, Klower Academic Publishers Gron Dordrecht.
19. Pejovic, Steve, *Osnovi kapitalističke ekonomije*, Naučna knjiga, Beograd 1992.
20. Pejovic, Steve, Vukotić, Veselin, *Tranzicija i institucije*, Zbornik radova, IDN, Beograd 2002.
21. Powel, Benjamin, *Private Property Rights, Economic Freedom, and Well Being*, Mercatus Center, George Mason University, Working Paper no. 19, VA, USA, 2002.
22. *Preduzetnička ekonomija*, Volume I-XV, Postdiplomske studije, *Preduzetnička ekonomija*, Podgorica.
23. Smith A., *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Global book, Novi Sad 1998.
24. Vukotić, V., *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica 2001.
25. Vukotić, V., *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica 2003.
26. Vukotić, V., *Teorijske osnove Crnogorske ekonomske škole*, Postdiplomske studije, *Preduzetnička ekonomija*, Podgorica 1998.
27. Vukotić, V., *Privatizacija*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd 1993.
28. Vukotić, V., *Opasne riječi*, CID, Podgorica 2006.

Maja DRAKIĆ

ECONOMIC FREEDOM AND PROPERTY RIGHTS

Summary

Last two decades of previous century are featured by growth of economic freedoms, defined as non-existence of obstacles to economic activity. Empirical surveys have shown that higher level of economic freedom leads to economic prosperity and wealth increase.

Increase in economic freedoms influenced development of several methodologies for measuring the level of economic freedoms. All of these methods include estimates of monetary and fiscal indicators, public spending, the level of economy openness,

rigidity of regulation and tax burden, etc. All of these factors can be analyzed through property rights prism and are in the focus of this paper. Analysis in the paper shows that economic freedom can be understood in broader sense as the level of property rights protection in a society. In other words, institutional environment, which guarantee, protects, and enables free and unrestricted use of all rights from the property rights bundle, leads to higher level of economic freedoms and thus increase living standard of each individual in the society.